

Dr hab. Jolanta Szołno-Koguc prof. nadzw.

Katedra Finansów Publicznych

Wydział Ekonomiczny UMCS w Lublinie

R e c e n z j a

rozprawy doktorskiej Pani mgr Anny Czarneckiej pt. *„Wpływ efektu framingu na postawy wobec elementów konstrukcji podatku”* (Szczecin 2015, ss. 300), przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr. hab. Jarosława Mielcarka, prof. nadzw. WSB

1. Wybór tematu dysertacji i założenia badawcze

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Anny Czarneckiej stanowi ciekawe studium teoretyczno-empiryczne poświęcone analizie źródeł postaw podatników wobec opodatkowania, przy wykorzystaniu dorobku finansów behawioralnych, w szczególności teorii perspektywy i efektu framingu. Doktorantka jako punkt wyjścia dla swoich dociekań badawczych przyjęła interesujące i bez wątpienia ważne z punktu widzenia teorii, ale także praktyki, pytanie: *dlaczego odmienne przedstawienie tego samego zagadnienia podatkowego zmienia stosunek do opodatkowania, (...) wpływa na postawy wobec elementów konstrukcji podatku* (s.6). W swoich rozważaniach Autorka wpisuje się w nurt badań podejmowanych przez amerykańskie i zachodnioeuropejskie ośrodki akademickie w tym zakresie, obejmujących m.in. zastosowanie teorii perspektywy do wyjaśnienia skłonności do uchylania się od podatku w zależności od warunków i tryby zapłaty podatku. Warto podkreślić nowatorski charakter i oryginalność podjętej przez Panią Magister problematyki na gruncie polskim, jak też rozwinięcie i uzupełnienie dorobku międzynarodowego o kontekst wszystkich elementów konstrukcji podatku.

Jako cel główny pracy Autorka założyła *rozpoznanie i wyjaśnienie, czy zmiana sposobu prezentacji różnych elementów konstrukcji podatku (...) wpływa na postawy osób fizycznych wobec tych elementów* (s. 8). Dla realizacji wskazanego celu głównego zostały zdefiniowane zadania badawcze, obejmujące w szczególności: przegląd teorii podatku i systemu podatkowego,

identyfikację elementów konstrukcji podatku jako przedmiotu badania empirycznego, przegląd dorobku literaturowego w zakresie tego typu badań na świecie, konstrukcję i przeprowadzenie serii badań ankietowych z wykorzystaniem schematu eksperymentalnego, wreszcie analizę wyników oraz ich przełożenie na zasady podatkowe i funkcje, jakie powinien spełniać podatek i system podatkowy.

W pracy przyjęta została hipoteza badawcza, iż *przedstawienie zagadnienia/pytania dotyczącego elementów konstrukcji podatku w różny sposób wpływa na postawy wobec tych elementów* (s. 8). Doktorantka założyła 11 efektów framingu w postawach względem opodatkowania, wiążąc je z określonymi elementami konstrukcji podatku (s. 9): podmiot podatku – efekt wyizolowania i iluzji neutralności, przedmiot podatku – efekt wyizolowania i awersji do etykiety „podatek”, podstawa opodatkowania – efekt dezagregacji, rodzaj stawki podatkowej – efekt miary i iluzji progresji, wysokość opodatkowania – efekt kotwicy, oraz ulgi i zwolnienia podatkowe – efekt awersji do straty związanej z zapłatą większego podatku, efekt Schellinga, efekt wynikający z teorii perspektyw, efekt status quo. W ten sposób wskazane zostały założenia częściowe dla badań ankietowych. Autorka przyjęła bowiem, iż w badaniu występowania każdego efektu framingu, element konstrukcji podatku będzie przedstawiany w różnych ramach poprzez odpowiednio zaprojektowane pytania ankietowe ze schematem eksperymentalnym, na które odpowiedzi udzielali respondenci.

Należy podkreślić, iż ustalony temat rozprawy ma ważne znaczenie teoriopoznawcze i może również mieć znaczenie praktyczne dla kształtowania postaw podatników, jak i racjonalizacji konstrukcji podatków. Cel główny, hipoteza, jak i założenia do badań empirycznych zostały sformułowane prawidłowo.

2. Konstrukcja i treść rozprawy

Temat rozprawy oraz sformułowane założenia badawcze zdeterminowały jej ogólną strukturę konstrukcyjną. Treść została podzielona na wstęp, cztery rozdziały oraz zakończenie. Łącznie zasadnicza część pracy (bez streszczenia w języku angielskim oraz spisów i wykazów) obejmuje 258 stron tekstu, co przy badawczym charakterze rozprawy czyni ją, w mojej opinii, nazbyt obszerną.

Wstęp (s. 5- 12) zawiera wprowadzenie do problematyki dysertacji: na tle istoty i cech podatku oraz systemu podatkowego, wyeksponowana została rola podatnika i jego postaw, warunkujących skuteczność i efektywność każdego podatku, jak i całego systemu podatkowego. Autorka słusznie zauważa, iż system podatkowy to nie tylko zbiór podatków w określonym miejscu i czasie, nie tylko podmioty tworzące i stosujące określone procedury podatkowe, administracja

odpowiedzialna za pobór i egzekucję należności daninowych. System podatkowy w szerokim ujęciu to nade wszystko sami podatnicy, ich motywy działania, postawy, determinujące określone zachowania i decyzje co do wywiązywania się z obowiązków podatkowych, albo unikania, a nawet uchylania się od opodatkowania. Doktorantka wskazuje także na źródła inspiracji dla podjętej problematyki badawczej: teoretyczne w publikacjach m.in. J.M. Buchanana (w zakresie iluzji fiskalnych) oraz D.Kahnemana i A.Tversky'iego (teoria perspektywy), jak i praktyczne (doświadczenia zawodowe doradcy podatkowego). We *Wstępie* został sformułowany cel i zadania badawcze, wyjaśniony przedmiot dysertacji, wraz z doprecyzowaniem przyjętej terminologii (framing, rama interpretacyjna, postawa), zakresu i metody badań. Sformułowana została zasadnicza hipoteza badawcza, ale również wskazane szczegółowe założenia o de facto charakterze hipotez częściowych do badań empirycznych: 11 efektów framingu w powiązaniu z określonymi elementami konstrukcji podatku (s.9). Wstęp zawiera także stosowne omówienie konstrukcji pracy.

W *rozdziale pierwszym* (s. 13-93, jego objętość liczy zatem aż 80 stron) przedstawione zostały wybrane zagadnienia teorii podatku. Prezentacja ma trochę charakter podręcznikowy: Autorka przytacza wiele definicji podatku, opierając się na źródłach literaturowych, głównie krajowych, nie podając przy tym własnej opinii czy oceny. Podobnie jest w zakresie kluczowych dla problematyki podjętych badań tzw. cech zmiennych podatku: wymienia je, opisuje, ale nie podejmuje wypracowania własnego podejścia, porządkującego istniejące na gruncie literatury przedmiotu nierzadko nieprecyzyjne, niedookreślone, także sprzeczne czy mało logiczne podejścia. W mojej opinii zabrakło bardziej pogłębionej analizy cech podatku w kontekście zasadniczego tematu pracy, z szerszym nawiązaniem do literatury zagranicznej, kontekstu zmieniającej się historycznie istoty danin podatkowych, jak też ewoluującej podstawy formalnoprawnej. W efekcie mamy bardzo obszerny rozdział, z wieloma nazbyt rozbudowanymi analizami i prezentacjami: w chaosie szczegółów, bez kontekstu i spójności czytelnik bardzo łatwo może zagubić się. Na przykład część dotycząca charakterystyki polskiego systemu podatkowego zawiera kilkustronicową prezentację źródeł prawnych od ustawy zasadniczej, po wyliczenie ustaw podatkowych i przepisów wykonawczych, po czym Doktorantka jeszcze raz do nich wraca w zestawieniu rodzajów podatków – spokojnie można było ograniczyć, zwłaszcza w kontekście zasadniczego tematu i celu pracy. Nie widzę także uzasadnienia dla tak obszernego omówienia wyników badań opinii publicznej (s. 91 i n.)

Drugi rozdział (s. 94-153) zawiera podstawy teoretyczne finansów behawioralnych, wraz ze wskazaniem możliwości i zakresu ich wykorzystania do badania postaw podatników wobec elementów konstrukcji podatków. Doktoranta uwzględnia szeroki dorobek publikacyjny dotyczący obszaru iluzji fiskalnych, błędów poznawczych, błędów w sferze preferencji. Szczegółowo przedstawia wyniki badań zagranicznych ośrodków naukowych w zakresie wpływu zmian tzw. ram

interpretacyjnych na postawy podatników. W mojej opinii jest to najciekawsza część pracy, dająca bardzo dobry fundament teoretyczny dla dalszych rozważań i analiz.

W rozdziale trzecim (s. 155-192) omówione zostały metody i narzędzia badacze, opisany cel i zakres badań empirycznych. Wiele uwagi poświęcono metodzie eksperymentalnej, jej wykorzystaniu w naukach ekonomicznych, uzasadniono wybór dla potrzeb rozprawy. W tej części pracy syntetycznie omówione zostały założenia i określona próba do badań ilościowych obydwu etapów. Doktorantka logicznie i przekonująco uzasadnia dobór próby, nawiązując do innych badań w obszarze finansów behawioralnych, m.in. prowadzonych przez E.J. McCaffeya i J. Barona, T.C. Schellinga, czy J. Cullisa, P. Janesa i A. Lewisa, czy na gruncie polskim przez A. Szyszkę (tabela 3.4.). Wyczerpująco wyjaśnia procedurę badawczą, w tym zasadność i przebieg etapów badań, zawartość ankiet w etapie wstępnym i drugim, sposób weryfikacji wyników (w oparciu o testy statystyczne wyszczególnione w tabeli 3.7.).

Kolejny, czwarty rozdział (s. 193-263) zawiera omówienie wyników badań pierwszego i drugiego etapu. Analizy przede wszystkim mają charakter ilościowy (choć, jak należy zauważyć, w etapie wstępnych badań pojawiły się elementy jakościowe – zostały wykorzystane komentarze do odpowiedzi oraz opinie respondentów na temat polskiego systemu podatkowego). Rozdział podsumowują rekomendacje w zakresie zastosowania wyników badań w praktyce, wraz ze wskazaniem ich znaczenia dla rozwoju teorii.

Zakończenie (s. 258-264) stanowi podsumowanie dokonanych rozważań w kontekście realizacji celu badawczego, syntezę najważniejszych wniosków z badań, jak również wskazania co do dalszych perspektyw badań, ich kierunków, przedmiotu.

3. Ocena strony formalnej

Dysertacja została przygotowana z zachowaniem wymogów formalnych. Całość jest poprawna pod względem językowymi, tym niemniej zdarzają się drobne błędy: literowe (np. s. 159, akapit rozpoczynający się od słowa „Eksperymenty ...” – brak przyimka „w”), interpunkcyjne, ortograficzne (np. pisownia „nie” z imiesłowami odczasownikowymi – powinna być łączna, a zdarza się inaczej np. s. 128). Miejscami nieprawidłowo dokonana została paginacja, w konsekwencji zaburzeniu uległ format wielu tabel i rysunków. Nieraz zabrakło konsekwencji terminologicznej (np. analizowany przykład na s. 78 – podana kwota 48.000 zł stanowi przychód ze stosunku pracy, a nie dochód; poza tym jeśli rozważamy wynik/dane dotyczące całego roku, to w punkcie [7] tabeli 1.12 powinna być mowa o rozliczeniu podatku, a nie zaliczki). Zdarzają się dosłowne powtórzenia np.

porównaj s. 98 i s. 158-159, nawet z analogicznym przypisem (patrz odsyłacze: 320 i 547), czy s. 8 i s.160.

Tekst ilustruje łącznie 80 tabel, 18 wykresów, 28 rysunków. Osobno na nośniku CD zostały dołączone narzędzia badawcze (ankiety) oraz zestawione szczegółowe wyniki badań bezpośrednich zrealizowanych przez Doktorantkę – łącznie 106 załączników. Bez wątpienia stanowią istotne wzbogacenie warsztatowe treści zasadniczych dysertacji.

Warto podkreślić także to, iż praca została oparta na kwerendzie bardzo obszernej, trafnie dobranej i aktualnej literatury przedmiotu, na którą Autorka powołuje się odpowiednio w przypisach. Spis bibliografii obejmuje ponad 280 pozycji zwartych i artykułów, publikacji polskich i zagranicznych, z obszaru finansów, ekonomii, prawa, psychologii. Co ważne dla problematyki podatkowej: uwzględnione zostały także akty prawne (wspólnotowe i krajowe, w łącznej liczbie 48 regulacji).

4. Ocena strony merytorycznej

W zakresie oceny merytorycznej należy wyeksponować przede wszystkim badania własne, które zostały zaprojektowane i skrupulatnie przeprowadzone przez Autorkę. Stanowią bardzo wartościowy materiał w zakresie weryfikacji postaw podatników wobec opodatkowania, uwzględniając zarówno ciekawe wykorzystanie teorii framingu, jak i nowatorskie w tym względzie przeprowadzenie badań w warunkach polskich. Pomimo eksperymentalnego charakteru mogą stanowić inspirację dla rozwijania tego typu studiów w przyszłości, jak też cenną wskazówkę dla praktyki konstruowania systemu podatkowego i jego poszczególnych elementów. Podsumowując zalety recenzowanej rozprawy należy podkreślić, iż jest dziełem interesującym i oryginalnym, skoncentrowanym na behawioralnych aspektach zjawiska opodatkowania, zawierającym udaną próbą oceny wpływu efektu framingu na postawy podatników wobec podatku, jego cech zmiennych. Co istotne, Autorka, jak sama podkreśla (s. 164), wykazuje w pracy *ostrożne podejście metodologiczne*, zważywszy na fakt, iż *eksperyment w ekonomii nigdy nie będzie spełniał takiej roli jak w naukach przyrodniczych*, ale z drugiej strony *eksperymenty mogą ilustrować lub demonstrować działanie teorii ekonomicznej*. Przy dobrym wykorzystaniu eksperymentu można bez wątpienia znaleźć nowe i interesujące obszary badawcze do dalszych dociekań i analiz przy zastosowaniu już bardziej zobiektywizowanych i pewnych metod badawczych.

Zadaniem recenzenta jest oczywiście wykazanie nie tylko zalet, ale również uwag i sugestii, które podniosłyby jakość opracowania. Stąd pozwalam sobie zgłosić kilka komentarzy, z których część ma charakter polemiczny.

I tak, w nawiązaniu do prezentacji stałych charakterystyk podatku, warto zauważyć, iż istota jego pieniężności polega nie tyle na tym, „że musi być uiszczony poprzez środek pieniężny, a nie w naturze” (s. 15), ile chodzi o wyrażenie w pieniądzu (w odróżnieniu od innych danin wyrażanych rzeczowo czy w innej formie naturalnej). Warto zauważyć, iż pieniężność podatku nie wyklucza jego uiszczenia w formie niepieniężnej (np. poprzez potrącenie, przejęcie rzeczy czy praw majątkowych). Poza tym przymusowość i jednostronność ustanowienia, dysponowania władztwem podatkowym przez państwo to nieco odmienne kwestie, choć dotyczące tej samej kategorii ekonomicznej i prawnej, i mające swoje źródło w sferze tzw. *dominium*. Nierzadko przeciwstawia się charakter publicznoprawny podatku świadczeniom prywatnoprawnym, eksponując właśnie jednostronność nałożenia daniny podatkowej w przeciwieństwie do dwustronności wzajemnych zobowiązań wynikających z umów cywilnoprawnych. Dyskusyjnego rozwinięcia wymaga także ogólność vs. powszechność – to także różne zagadnienia wyrażające charakter podatku: choć każdy podatek jest w swej istocie świadczeniem ogólnym (adresowanym do grupy podmiotów, które spełniwszy warunki wskazane w ustawie podatkowej, stają się podatnikami), to nie musi być powszechnym. Ponadto raczej odosobnionym jest pogląd dotyczący nieodpłatności podatków także w sensie pośrednim. W literaturze przedmiotu przeważa podejście eksponujące brak związku między uiszczaniem podatkiem a bezpośrednim świadczeniem ze strony władzy publicznej na rzecz danego podatnika (nieodpłatność bezpośrednia). Nierzadko natomiast relacja pośrednia eksponowana jest dla uzasadnienia obciążeń podatkowych, zyskania w ten sposób akceptacji społecznej dla opodatkowania.

W definicjach systemu podatkowego (s. 24 i n.) warto wyeksponować znaczenie „spoiwa” ekonomicznego i prawnego, które powodują, iż system taki to coś więcej niż tylko zbiór podatków – Doktorantka pisze o tej myśli przewodniej jedynie pośrednio w nawiązaniu do wybranych publikacji. Brakuje mi także szerszego odzwierciedlenia teorii optymalnego opodatkowania.

Kontrowersje budzi zaprezentowana w pracy interpretacja niektórych historycznych zasad podatkowych. Warto podkreślić, iż A. Smith w swoim słynnym dziele *Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów* pisał o równomierności opodatkowania (*equality*), co nierzadko współcześnie jest przekładane na postulat proporcjonalności opodatkowania. Poza tym komentarza wymaga jego zasada taniaści: w rozprawie znalazło się niezręczne sformułowanie, iż chodzi w niej to, aby podatek był możliwie jak najmniejszy (s. 33), podczas, gdy istota tej reguły dotyczy kosztów wymiaru i poboru, tak dla samego podatnika, jak i pobierającego podatek. Skłania do polemiki sposób wyjaśnienia przez Autorkę reguły edynburskiej: wg D. Ricardo podatki powinny być tak skonstruowane, aby nie naruszać źródła podatkowego, i nie ingerować nie tyle w samą gospodarkę (jak to eksponuje Doktorantka na s.34), ile w jej fundamenty, przesądzające o wydajności wspomnianego źródła.

W nawiązaniu do zaprezentowanych w dysertacji funkcji podatków (s. 32 i n.), należy zauważyć, iż funkcja alokacyjna to nie to samo, co stymulacyjna: wiąże się z alokacją zasobów w gospodarce, przez co można oczywiście też uzyskać dodatkowo czy uzupełniająco, efekt stymulacyjny.

Przy cechach współczesnych systemów podatkowych (s. 49 i n.) nie została wyjaśniona kwestia fiskalizmu, pomimo wskazania na jego „wysoki poziom” w kontekście stawek podatkowych. Przy okazji pojawia się istotna niezręczność: analizie poddane zostały różnice w poziomie stawek podatkowych, przy czym Autorka określa je jako różnice bezwzględne, podając w %. Poza tym pogłębienia wymagają następujące zdania: „*Od początku XXI wieku zauważa się tendencję do likwidacji kwot wolnych od podatku*” (s.52) oraz „*W ostatnich latach jednak zarysowuje się w Unii Europejskiej tendencja do likwidowania ulg podatkowych i zastępowania ich zasiłkami*” (s. 58). Doktorantka nie przedstawiła bowiem w tym zakresie żadnej argumentacji źródłowej. Moje zastrzeżenia dotyczą także rzetelności i aktualności analizowanych danych dotyczących stawek podatkowych i kwot wolnych (!) w poszczególnych krajach. Autorka korzysta ze źródła jednej z firm doradczych; sądzę, że lepiej byłoby sięgnąć po dostępne online bazy OECD i/lub Eurostatu. Zgodnie z tymi ostatnimi kwota wolna nie występuje tylko na Węgrzech, i od 2008 r. także w Bułgarii, natomiast w pozostałych państwach UE funkcjonuje albo jako odliczenie od dochodu (w 11 państwach, m.in. Belgii, Grecji, Hiszpanii), albo jako odliczenie od podatku (w 6 państwach, w tym Danii i Polsce), albo jako stawka 0% (w 8 państwach, m.in. Austrii, Niemczech, Szwecji).

Niedosyt pozostawia fragment na temat prac nad wprowadzeniem wspólną skonsolidowaną korporacyjną podstawą opodatkowania (s. 62) – sytuacja w tym zakresie jest bardziej skomplikowana niż to zostało zaprezentowane w dysertacji. Mam nadzieję, że Doktorantka w trakcie obrony pracy wyjaśni faktyczny stan zaawansowania prac, czy i w jakim kierunku podążają.

W nawiązaniu do przyjętych na potrzeby rozprawy definicji pojęć „nominalna stopa podatkowa”, „realna stopa podatkowa” oraz „efektywna stopa podatkowa”, szerszego skomentowania przez Autorkę wymagają dane zestawione w tabeli 1.14.

W rozdziale drugim pojawia się dyskusja na temat racjonalności, uwzględniająca także jej rodzaje (s. 96): Doktorantka zestawia odrębnie racjonalność świadomą i umyślną, są to przecież synonimy oznaczające rozważność, oparcie na regułach. Raczej należałoby przeciwstawić umyślność nieumyślności, czy świadomość nieświadomości.

Jak już wspomniałam, prezentowane uwagi i komentarze mają dyskusyjny charakter, i nie podważają mojej jednoznacznie pozytywnej oceny całej pracy doktorskiej.

7

5. Konkluzja

Reasumując, rozprawa doktorska mgr Anny Czarneckiej pt. *Wpływ efektu framingu na postawy wobec elementów konstrukcji podatku*, jest twórczym, wartościowym opracowaniem, potwierdzającym umiejętności prowadzenia pracy naukowej przez Doktorantkę. Pani Magister wykazała się dobrą wiedzą teoretyczną w zakresie ekonomii i finansów, oraz sformułowała ważny problem naukowy, który następnie rozwiązała w oryginalny sposób. Zarówno dobór tematu, konstrukcja pracy, jak i przeprowadzone szerokie badania własne, a także poprawne argumentowanie, wnioskowanie i kompleksowość analizy, bez wątpienia czynią zadość wymogom ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki, (art. 13.1).

Uwzględniając powyższe, rekomenduję Wysokiej Radzie Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania Uniwersytetu Szczecińskiego przyjęcie niniejszej rozprawy jako pracy z dziedziny nauk ekonomicznych w dyscyplinie finanse oraz dopuszczenie do publicznej obrony.

